

Historie bank a spořitelen v Čechách a na Moravě

Robert Zeman

Vysoká škola technická a ekonomická v Českých Budějovicích

Abstrakt

Následující recenze ke knize Historie bank a spořitelen v Čechách a na Moravě napsané Pavlem Juříkem má za cíl přiblížit její bohatou obsahovou náplň. Kniha popisuje nejen zakládání bank a spořitelen a jejich následný rozvoj, činnost a v některých případech zánik, ale i životy významných osobností, které ve své době vytvářely a ovlivňovaly finance na našem území. Autor ve svém podrobném popisu také analyzuje vliv dvou světových válek na bankovní sektor a finance státu a nevyhýbá se i „temným“ stránkám naší historie, jako je okupace České republiky Německem v letech 1939–1945 a vyčislením ztrát finančního systému v daném období. Poválečný vývoj peněžnictví je autorem popsán až do roku 2011 nejen textem, ale i dobovými fotografiemi a detailními tabulkami.

Klíčová slova: banka, spořitelna, záložna, zastavárna, mince, bankovka

Úvod

Dne 27. června 2011 vyšla v nakladatelství Libri velmi zajímavá kniha, která osloví z hlediska svého obsahu i formy všechny studující na naší škole, nejen oboru Ekonomika podniku, pro které jsou některé poznatky z této knihy základem pro jejich budoucí úspěšné studium v předmětech Pojišťovnictví a bankovníctví I, II, ale i oboru Konstrukce staveb a Stavební management, neboť „text na křídovém papíře provází na 200 vesměs barevných fotografií, z části unikátních (bankéři, interiéry a exteriéry bank u nás i v Rakousku)“ (Libri 2011).

Obsah

Kniha napsaná v českém jazyce pokrývá velmi široké období, které zahrnuje vznik prvních mincí v polovině 7. století před Kr. v Malé Asii u Frýgů a Lýdů vyrobených z elektronu (slitina zlata a stříbra), až po nám důvěrně známou současnost bankovních účtů a platebních karet, proto bych se ve své recenzi přidržel původního členění knihy, která je tematicky rozdělena na 11. kapitol.

Historie peněz a bankovníctví

Kromě již zmíněných Frýgů a Lýdů jsou zde popsány civilizace, které měly vliv na vznik a používání peněz, které jsou nezbytným předpokladem pro vznik a rozvoj bankovníctví. Za zmínku stojí Sumérové, Číňané, Egypťané, Řekové a Římané, ze středověku především Italové, Němci, Francouzi a Angličané. Na území dnešní České republiky byly keltské duhovky prvními mincemi raženými nejčastěji ze zlata, potom nastává v ražbě mincí velmi dlouhá přestávka, protože germánské kmeny mince razit neuměly, stejně tak Slované za Velké Moravy. Jako platidlo v této době byly používány importované mince z římské říše nebo železné hřivny. První české mince – denáry – dal razit kníže Boleslav I. (vládl 935–972) v době centralizace přemyslovskeho státu. Potom už následovala nepřetržitá ražba mincí, do které zasahovaly mincovní reformy. Mezi nejdůležitější patří zavedení brakteátů, které měly nahradit silně znehodnocené denáry za krále Přemysla Otakara I. (asi roku 1210). V roce 1300 provedl Václav II. velkou reformu českého mincovnictví a hornictví. V jejím rámci zavedl novou měnu – pražský groš. Pražský groš si získal velkou oblibu a na několik století se stal významnou evropskou měnou (do roku 1547). V roce 1520 začala jáchymovská mincovna se souhlasem zemského sněmu razit nové stříbrné mince – toлары. Tolary byly mnohem větší než pražské groše a hodily se lépe pro větší obchodní transakce. Po přechodném zavedení zlatníku (raženého ze stříbra) Ferdinandem I. roku 1561 byla roku 1573 zavedena tzv. tolarová měna a ta na našem území existovala až do roku 1750. V roce 1750 byla zavedena tzv. konvenční měna (dvacetizlatková), o deset let později byly zavedeny drobné měděné mince. Roku 1762 vydala Vídeňská městská banka první papírové bankovky – tzv. bankocetle. Historie mincovnictví v Čechách se uzavřela v roce 1783, kdy císař Josef II. zrušil mincovnu v Praze. V roce 1807 byl naposledy ve Vídni ražen český dukát.

Počátky bankovníctví v Habsburské monarchii

Časově se tato kapitola prolíná s kapitolou první a obsahuje životopisy významných finančníků, jako např. Samuela Oppenheimera a Samsona Wertheimera, oba židovského původu, a samozřejmě dynastie Rothschildů, která si své bohatství a vliv udržela dodnes. Je zde popsán i vznik bank a spořitelen, z těch nejdůležitějších a nejvýznamnějších vybírám v roce 1703 založení první rakouské státní banky – vídeňské depozitní banky Banco del Giro, 1786 Schwarzenberské banky, 1815 Privilegované rakouské národní banky, 1878 Rakousko-uherské banky. Další zajímavostí je rok 1811, kdy došlo k rakouskému státnímu bankrotu způsobeného dlouhými a neúspěšnými válkami s revoluční Francií. Císařský patent, podepsaný již 20. února 1811, ale vylepený v celé monarchii až v 6 hodin ráno 15. března 1811, nařizoval výměnu současných bankovek a mincí z obecného kovu v poměru 5 : 1 za výměnné papíry, tzv. šajny. U soukromých dluhů byla pro přepočítání použita chronologická tabulka s přepočtovými koeficienty odstupňovanými podle doby vzniku pohledávky. Čím starší byla pohledávka, tím výhodněji byla přepočtena. Stát se tak zbavil čtyř pětín svých dluhů tím, že je přesunul na obyvatelstvo.

Na cestě k modernímu bankovníctví v českých zemích

České banky, spořitelny a záložny se významně podílely na ekonomické a politické emancipaci českého národa a uvědomění jeho práv v zemích Koruny české. Úvěrovaly projekty podnikatelů i obcí nebo přispěly k vybudování řady veřejných budov. Prvním peněžním ústavem v českých zemích se stal Obecní zástavní a tázní úřad v Praze (Pražská zastavárna) založený císařským dekretem ze dne 4. září 1747, po přejmenování v roce 1872 na První pražskou zastavárnu existoval až do roku 1945. Dne 9. ledna 1751 byl vydán císařskou kanceláří patent o založení Moravské královské privilegované úvěrové banky se sídlem v Brně. Angažovala se v obchodě se zbožím a ve financování průmyslu. Po změně několika majitelů byla v roce 1793 licencí změněna na zastavárnu a ta svou činnost skončila v roce 1809.

Lidové peněžnictví

Před vznikem akciových bank se u nás rozvinuly peněžní ústavy, tzv. lidové peněžnictví – spořitelny a občanské záložny. Za první spořitelnu u nás je považována ta, která vznikla ve Smečně v roce 1819. Dne 12. února 1825 zahájila svojí činnost Spořitelna česká (vžitý název – původní název Schraňovací pokladnice pro hlavní město Prahu a pro Čechy). Další spořitelny i přes podporu státu vznikaly pomalu, především ve velkých městech, jako je Brno (1852), Liberec (1854), České Budějovice (1856), Plzeň (1857), Mladá Boleslav (1860). Malá dostupnost bankovních úvěrů pro české zemědělce a podnikatele vedla k myšlence zakládat malé spořitelny a záložní spolky ve městech a větších obcích, které by shromažďovaly vklady a poskytovaly úvěry, včetně hypotéčních. Sběrem vkladů se mělo pomoci chudším vrstvám lépe hospodařit s penězi. Jejich zakládání umožnil zákon č. 253/1852 říšského zákoníku, o spolcích, a zákon č. 70/1873, o společenstvech výdělkových a hospodářských. Tyto drobné peněžní ústavy můžeme rozdělit na několik druhů: občanské záložny podle Schulze-Delitzsche orientované především na obchodníky a živnostníky ve městech. Raiffeisenovy záložny (kampeličky) – zaměřovaly se výhradně na poskytování úvěrů v malých místních obvodech, kde se lidé dobře znali. Současně na své členy kladly určité mravní požadavky a vyžadovaly od nich solidární neomezené ručení. V Království českém se o rozvoj tzv. družstevních záložen zasazoval MUDr. František Cyril Kampelík (14. 11. 1805 – 8. 6. 1872). Podle jeho jména se záložny začaly nazývat „kampeličky“.

Zakladatelské období bank v českých zemích

V roce 1852 byl vydán zákon o akciových společnostech, který se stal v následujících deseti letech impulsem pro založení prvních deseti akciových bank v rakouské monarchii, mezi nimiž byly tři banky z českých zemí. Šedesátá a sedmdesátá léta 19. století jsou označována za zakladatelské období bank v habsburské monarchii. V letech 1867–73 vyrostlo v monarchii 143 bankovních domů, z toho v Čechách 28 (v Praze 16). Depresi sedmdesátých let 19. století přežily jen kapitálově nejsilnější ústavy (např. Živnostenská banka pro Čechy

a Moravu založená v roce 1868 nebo Česká banka Union založená roku 1872), které postupně zvyšovaly svůj podíl na trhu. V desetiletí 1873–83 bylo založeno jen 6 bank, zatímco 99 bankovních ústavů ve stejné době zkrachovalo, mezi nimi např. Všeobecná česká banka založená roku 1869. V tomto období rostly vklady zejména u spořitelen, protože lidé v nich viděli záruku jistoty (nesměli investovat do riskantních obchodů).

Bankovníctví před zánikem monarchie

V posledních třech desetiletích existence habsburské monarchie vzrostl kapitál a význam národnostně českých bank. Zatímco v roce 1890 byly české banky kapitálově třikrát slabší než banky německé, v roce 1913 byly již téměř dvakrát silnější. Aby posílily svou pozici vůči rakouským konkurentům, otevřely si některé české banky filiálky ve Vídni. Mezi největší banky z pohledu bilanční sumy v roce 1914 patřily Živnostenská banka 438,9 mil. K, Ústřední banka čs. spořitelna 295 mil. K a Česká průmyslová banka 167,5 mil. K.

Československé banky v letech 1918–1938

Na území nově vzniklé republiky 28. října 1918 působilo 14 českých a 8 německých a několik set lokálních spořitel a úvěrových družstev. České banky měly 81 poboček v tuzemsku a 23 v zahraničí. Německé banky měly 44 poboček v ČSR a v cizině také 23. V Čechách působilo navíc 94 poboček vídeňských bank. Hlavním úkolem prvního ministra financí Aloise Rašína (1867–1923) bylo oddělení peněžního oběhu nového státu od peněžního oběhu bývalé monarchie. Dne 25. února 1919 předložil sněmovně návrh zákona o vzniku československé měny. Ve dnech 3.–9. 3. 1919 byly uzavřeny státní hranice a proběhlo kolkování bankovek hodnoty 10, 20, 50, 100 a 1000 korun. Korunové a dvoukorunové bankovky nebyly kolkovány a stejně jako mince zatím zůstaly v platnosti. K okolkování bylo předloženo 7,158 mld. korun. Okolkované bankovky včetně nekolkovaných korun a dvoukorun se staly prvními československými státovkami. Kolky byly často padělány, zejména v Rakousku a Maďarsku (škody činily asi 250 mil. korun). Bankovní úřad začal současně s kolkováním rakouských bankovek pracovat na přípravách prvních státovek, již s českým a slovenským textem a slovanskou tematikou. Kvůli padělání kolků se s jejich tiskem spěchalo, a nebyl proto kvalitní. Až v letech 1926–34 byly vydány nové emise bankovek, které již měly vysoký stupeň ochrany proti padělání. Proces měnové odluky a řízení množství peněz v oběhu zajišťovaly Bankovní úřad ministerstva financí založený v březnu 1919 nařízením vlády č. 119/1919 Sb. Jeho činnost skončila 31. března 1926. Jeho úkoly převzala Národní banka Československa, která byla zřízena podle zákona o akciové bance cedulové č. 447/1920 Sb. ze dne 14. dubna 1920. Její akciový kapitál činil 405 mil. Kč. Národní banka Československa zahájila činnost 1. dubna 1926. Zákonem byla pověřena emisí československé měny, převzala dluhy a pohledávky zrušeného bankovního úřadu ministerstva financí a začala plnit úkoly centrální banky státu. Kapitola dále pojednává o vzniku Státní tiskárny cenin, která funguje dodnes, o zlatém

pokladu republiky, jehož výše dosáhla v září 1938 94,7 t zlata. Jsou zde zmíněny životopisy významných ekonomů té doby, jako byl Alois Rašín, Karel Engliš a Jaroslav Preiss. Mezi 4 největší banky dle výše kapitálu patřily Živnostenská banka, Česká průmyslová banka, Česká eskomptní banka a úvěrní ústav a Anglo-československá banka.

Bankovníctví Protektorátu Čechy a Morava

Odstoupení pohraničí Německu po mnichovské dohodě se tvrdě dotklo i bankovníctví. Československá koruna byla Říšskou bankou stažena z oběhu v poměru 1 : 8,33 (staženy byly bankovky a státovky v hodnotě 2,770 mld. korun). Národní banka česko-slovenská byla 4. března 1939 donucena uzavřít dohodu o úhradě nároku Říšské banky za stažené bankovky a ještě před okupací ji uhradit 481 mil. korun ve zlatě a 15,2 mil. korun ve volně směnitelných měnách, bez ohledu na majetek státu a jeho občanů, který musel být v pohraničí zanechán. Říšská banka toto oběživo nevrátila ani nezlikvidovala, ale po okupaci ho tajně používala k platbám v protektorátu. Banky přišly o své pobočky v odstoupeném pohraničí a z 295 národnostně českých ústavů zde do 15. března 1939 zbylo jen několik. Národní banka česko-slovenská byla 31. března 1939 přejmenována na Národní banku pro Čechy a Moravu, která byla podřízena Říšské bance. Na území protektorátu byla zákonným platidlem stanovena německá marka (RM) a „až na další“ koruna (K). Poměr obou měn stanovila říšská vláda nevýhodně pro korunu jako 1 : 10. Československé koruny, které se po 13. březnu nacházely mimo hranice protektorátu, přestaly být závazkem emisní banky a státu. Od roku 1940 se začaly razit protektorátní mince v hodnotách 1 K, 50, 20, a 10 haléřů ze zinku, z důvodu nedostatku barevných kovů. Bankovky protektorátu tiskla Tiskárna Národní banky pro Čechy a Moravu. Němcům se podařilo i převést část zlatého pokladu uchovaného u Bank of England. Teprve v květnu 1939 odhalil převody československého zlata Německu britský tisk. Britský ministr zahraničí Halifax pak zmrazil další převody zlata na území pod britskou správou. Pro budoucí exilovou československou vládu tak bylo zachráněno 26,7 t zlata na účtech u Bank of England vedených ve prospěch Národní banky Československé a 3,7 t zlata na účtu této banky u Banky pro mezinárodní platby v Basileji. K největším změnám v protektorátním bankovníctví došlo v roce 1943, kdy ministerstvo hospodářství rozhodlo o jeho koncentraci v souvislosti s totální válkou. Některé banky musely povinně fúzovat, některé byly zrušeny. Před a po osvobození Československa obíhalo na jeho území několik měn: protektorátní koruna, slovenská koruna, říšská marka, československé invazní poukázky (vytištěné pro potřeby Rudé armády v roce 1944 v Moskvě), marky spojeneckých armád (západní část republiky). Kromě výše uvedených zákonných platidel se občas používaly i ruble a červonce, okupační šilinky a další měny. Peněžní oběh bylo třeba co nejdříve sjednotit a zabránit zhoršení inflace, k čemuž napomohlo několik kroků. Národní banka Čech přestala od 28. dubna 1945 přijímat vklady a platby od obyvatelstva v říšských markách a 10. května Česká národní rada a po ní vláda vydala nařízení, podle kterého byl zakázán oběh říšských marek na území bývalého Protektorátu

Čechy a Morava, platnost protektorátních platidel byla rozšířena na celé území českých zemí a bývalých Sudet, kde dosud platily říšské marky. Další opatření bylo, že platnost korunových invazních poukázek z roku 1944 byla rozšířena na celé území republiky, byl zakázán oběh maďarské měny.

Obnova bankovního systému po 2. světové válce

Po osvobození byl československý bankovní a finanční systém okupanty naprosto vyčerpán a před zhroucením. Dokumentuje to skutečnost, že podle poválečného vyčíslení škod vzniklých ČSR v důsledku okupace a války činily celkové škody 429,7 mld. předválečných korun. V květnu 1945 působilo na území republiky jen 14 obchodních akciových bank s více než 300 pobočkami. Lidové peněžnictví tvořilo více než 600 spořitelen, asi 300 okresních záložen hospodářských, 4 300 venkovských družstevních záložen a asi 700 všeobecných záložen. Německé spořitelny a záložny byly zrušeny, vklady obyvatel německé národnosti ve všech peněžních ústavech byly zmrazeny. Likvidaci prováděli tzv. souhrnní likvidátoři, od října 1948 Ústřední likvidátor peněžních ústavů. V obnovené republice působily ještě česká Poštovní spořitelna a slovenská Poštovní spořitelňa. Podle dekretu prezidenta republiky z 24. října 1945 došlo ke znárodnění bank. Poté následovala jejich koncentrace a specializace. Na základě dekretu prezidenta republiky č. 91/1945 Sb., o obnovení československé měny, který byl vydán 19. října 1945, byla provedena měnová reforma. Všechny peníze byly vyměněny v poměru 1 : 1 za státovky vytištěné v Anglii. Každý si mohl vyměnit peníze do hodnoty 500 Kčs. Částky převyšující 500 Kčs byly nuceně složeny na tzv. vázané vklady. Tyto vklady zůstaly zablokovány až do roku 1953, kdy byly při další měnové reformě bez náhrady zrušeny. Jako nová peněžní jednotka byla zavedena Koruna československá – Kčs – bez určení zlatého obsahu. V souvislosti s prováděním měnové reformy z října 1945 byl v roce 1947 založen Likvidační fond měnový. Jeho úkolem bylo uvolňování vázaných vkladů v případech hodných zřetele. Zrušen byl 1. června 1953 v souvislosti s vyhlášením měnové reformy.

Československé bankovníctví v letech 1948–1989

Komunistický režim dokončil koncentraci a znárodnění všech peněžních ústavů, včetně spořitelen a záložen. Dne 9. března 1950 byl vydán zákon č. 41/1950 Sb., podle kterého 1. července 1950 zahájila činnost Státní banka československá, která podléhala řízení ministerstva financí. Banka vznikla spojením Národní banky Československé, Živnostenské banky, Poštovní spořitelny a Slovenské Tatrabanky a převzala všechny jejich pohledávky a závazky. Tyto peněžní ústavy ale právně nezanikly, což později umožnilo obnovit činnost Živnobanky. Státní banka československá prováděla emisi peněz, zajišťovala provozní úvěry národním podnikům a zemědělským družstvům, vedla tuzemský a zahraniční platební styk. V tomto období byla ještě zřízena Investiční banka zákonem č. 183/1948 Sb. ze dne 20. července 1948. Jejím úkolem bylo zejména financování a peněžní kontrola investic, poskytování a přejímání dlouhodobých

emisních a neemisních úvěrů a provádění služeb pro Fond znárodněného hospodářství. Další bankou, která byla založena v roce 1964 a svoji činnost zahájila v roce 1965, byla Československá obchodní banka. Mezi její činnosti patřilo zejména provádění mezinárodního platebního a zúčtovacího styku, financování a úvěrování podniků zahraničního obchodu a obchodní operace s devizovými rezervami. Československé socialistické bankovníctví bylo odtrženo od světového vývoje, proto první etapa automatizace proběhla u Státní banky československé až v letech 1968–72 v roce 1974 byl systém dobudován instalací 19 minipočítačů. Celý systém byl dokončen až v roce 1980 pod názvem ABO – automatizované bankovní operace. Ten také zavedl strukturu čísla bankovního účtu, která se používá v řadě bank dodnes.

Bankovní sektor v Československu a v České republice po roce 1990

Nová etapa rozvoje československého peněžnictví nastala v roce 1990 po same-tové revoluci, i když základní reformní změny a zákony byly připravovány již v letech 1988–1989. Zákon o bankách a spořitelnách byl schválen v prosinci 1989 a vytvořil v Československu od 1. ledna 1990 dvoustupňový bankovní systém. Ten byl založen na oddělení funkcí centrální banky, kterou zůstala Státní banka československá (SBČS), a činností komerčních bank. Ze SBČS byly vyčleněny obchodní činnosti a většina poboček a byly vytvořeny tři banky plně vlastněné státem: Komerční banka na území České republiky, Všeobecná úvěrová banka na území Slovenské republiky, Investiční banka na území obou republik. Další státní peněžní instituce, které zde existovaly před listopadem 1989, zůstaly zachovány a získaly univerzální bankovní licenci: Česká státní spořitelna, Slovenská štátná sporiteľňa, Československá obchodní banka a Živnostenská banka.

Závěr

Na našem trhu se jedná v dané problematice o jeden z mála případů, kdy se autorovi knihy podařilo popsat výstižným a srozumitelným způsobem vývoj bankovníctví za několik století na území dnešní České republiky. Jsou zde podrobně popsány i všechny měnové reformy, které byly v průběhu historie prováděny a jejich dopad na obyvatelstvo. Knihu doporučuji nejen studentům oboru Ekonomika podniku, ale i akademickým pracovníkům v oborech Finance, Bankovníctví a Makroekonomie.

Použití zdroje

JUŘÍK, P. *Historie bank a spořitelen v Čechách a na Moravě*. Praha: Libri, 2011. ISBN 978-807277-488-3.

LIBRI. Pavel Juřík: Historie bank a spořitelén v Čechách a na Moravě. In: *LIBRI: nakladatelství původní české encyklopedické literatury* [online]. Libri, 2011 [cit. 2011-09-15]. Dostupné z: <http://www.libri.cz/kniha.php?kniha=564>

The history of banks and savings banks in Bohemia and Moravia

The following review of the book “The history of banks and saving banks in Bohemia and Moravia” written by Paul Juřík aims to present its rich content to general public. The book describes not only the establishment of banks and savings banks and their subsequent development activities and in some cases their decline, but also the lives of important people, who formed and influenced the finances in our country. In his detailed description the author also analyzes the impact of two world wars on the banking and finance law and describes also the “dark” aspects of our history, like the German occupation of the Czech Republic in 1939–1945 and quantifying the losses of the financial system in the given period. Postwar development of banking is revealed until 2011, not only by text but also by contemporary photographs and detailed tables.

Keywords: bank, savings bank, pawnshop, coin, banknote

Kontaktní adresa:

Ing. Robert Zeman, Ph.D., Katedra ekonomiky a managementu, Vysoká škola technická a ekonomická v Českých Budějovicích, Okružní 10, 370 01 České Budějovice, e-mail: zeman@mail.vstecb.cz

ZEMAN, R. Historie bank a spořitelén v Čechách a na Moravě. *Littera Scripta*. 2011, 4(2), 331–338. ISSN 1802-503X.
